

DUBROVNIK, časopis za književnost i znanost

Izdavač

Matica hrvatska Dubrovnik

Za izdavača

Vlavo Benković

Uredništvo

Ivana Burđelez (odgovorna urednica), *Antun Česko*, *Stjepan Ćosić*,

Luko Paljetak (tajnik Uredništva)

Grafička oprema

Luka Gusić

Lektura i korektura

Antun Česko

Računalni slog

Durieux d. o. o.

Tisak

Tiskara Puljko, Zagreb

Uredništvo: Između polača 28, tel. (020) 411-929

Uredništvo prima srijedom od 12 do 14 sati • Rukopise ne vraćamo • Izlazi četiri puta godišnje • Godišnja pretplata 120,00 kn • Za inozemstvo 50 USD ili 80 DEM • Pretplata se uplaćuje na tekući račun: 31700-678-9331, ZAP, Dubrovnik (s naznakom: za »Dubrovnik«) i devizni: Privredna banka Zagreb, Poslovna jedinica Dubrovnik, 71410-0-20-203-02517-8

Časopis je registriran pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske.

DUBROVNIK

Časopis za književnost i znanost
Nova serija, godište XII., 2001., broj 2

SADRŽAJ

IVAN ŠIŠKOV GUNDULIĆ (1678.–1721.) 5

Uredio Ivica Martinović

Tužbe / ì / Suže Radmillove / Spievane po Gosparu / Givu
Gondulichiu / Vlastel.[in]^u Dubrovackomu 6

Suze i tužbe Radmilove Gospodina Điva Šiška Gondulića plemića
dubrovačkoga 7

Ivica Martinović

Kritički aparat 52
Cekinić (1731.) vs. Bogović (1853.) 118

ZNANOST

Žarko Muljačić

Može li se sredinom 17. stoljeća govoriti o istosti »dubrovačkog« i
»bosanskog« jezika? 133

Gracijela Čulić

Srednjovjekovna antroponimija Boke kotorske u svjetlu
sociolingvističkih promjena u regiji 148

Dalibor Čepulo

Pisma Sir Henryja S. Mainea i Sir Fredericka Pollocka Baltazaru
Bogišiću 161

POEZIJA

Jack Spicer

Krivotvoreni roman o životu Arthura Rimbauda (preveo i napisao
bilješku o pjesniku Petar Opačić) 175

Ivan Kozar

Pjesme 190

Svaki potvrđeni »nomen« jest osobiti »omen« koji kroz minula stoljeća do naših dana identificira sredinu i ljude u njoj koji su mu udahnuili život svojim životima, i samo takvi mogli su ih prepustiti civilizacijskom, kulturnom i povijesnom pamćenju.¹²

Natpis (izujesnog?) Iohannesa sa suprugom; početak IX. st., otkriven prilikom sanacije crkve Svete Marije od Rijeke.

12 Arhivski izvori i skraćenice u tekstu:

MC 1 (Monumenta Catarensia, volumen 1) Kotorski spomenici (Prva knjiga kotorskih notara od 1326–1335), ured. Antun Mayer, Zagreb, 1951, JAZU

MC 2 (Monumenta Catarensia, volumen 2) Kotorski spomenici, Druga knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332–1337), uredio Antun Mayer, Zagreb, 1981. JAZU i CANU

JIR — Konstantin Jiriček, *Zbornik II* — SANU — Beograd (Posebna izdanja), 1962.

SM. LIS — T. Smičiklas, *Listine*, sv. V, god. 1266–1272, Zagreb, 1907, i sv. VI, 1272–1290, Zagreb, 1908.

Dalibor Čepulo

Pisma Sir Henryja S. Mainea i Sir Fredericka Pollocka Baltazaru Bogišiću

Unatoč brojnosti interesa Baltazara Bogišića (1834.–1908.) po kojima je on ostao zabilježen u kulturnoj povijesti, najznačajnije mjesto ipak pripada njegovu radu u području prava i pravne znanosti. Tu su temeljna njegova pravnopovijesna i pravnosociološka istraživanja slavenskih prava nastala na tragu ideja njemačke pravnopovijesne škole Friedricha von Savignyja, u čijem se duhovnom obzoru Bogišić formirao. Ta su istraživanja među stranim istraživačima naišla na izražen interes zbog njihove izvornosti jer su ona posredovala spoznaje o području koje je bilo posve izvan dosega u to doba izrazito poredbeno usmjerene zapadne akademske javnosti. Još je veću pozornost izazvao Bogišićev kodifikatorski rad, izradba crnogorskog *Opšteg imovinskog zakonika* (1888.), u kojem su na temelju ideja njemačke pravnopovijesne škole u sustav bili uobličeni crnogorski običaji u području imovinskog prava. Stvarni konzervativizam tog uratka pao je u drugi plan pred izazovnošću činjenice da je to bila cjelovita kodifikacija običajnog prava u doktrinarnom duhu pa je *Opšti imovinski zakonik* već i prije njegova proglašenja izazvao vrlo veliko zanimanje zapadne akademske pravne javnosti.

U tom okviru treba tražiti obilježja i zanimljivost Bogišićeve korespondencije sa Sir Henryjem S. Maineom i Sir Frederickom Pollockom, koji su bili među najpoznatijim europskim i engleskim autoritetima u pravnim i društvenim znanostima svoga doba. Obojica su bili prvi profesori poredbene i povijesne jurisprudencije na Corpus Christi College oxfordskog sveučilišta i među utemeljiteljima su disciplina poredbene pravne povijesti i poredbenog prava. Henry S. Maine jedno je od najsnažnijih imena u razdoblju formiranja modernih društvenih znanosti, a neka Pollockova istraživanja engleske pravne povijesti i do danas su zadržala svoju relevantnost.

Već je i to bilo dostatnim poticajem da za znanstveni skup o Baltazaru Bogišiću, koji je u svibnju 1995. održan u Cavtatu, pripremam izlaganje o od-

nosu Baltazara Bogišića i engleske škole povijesne i poredbene jurisprudencije, to jest Henryja S. Mainea, Fredericka Pollocka i Paula Vinogradoffa (to je treći po redu profesor poredbene jurisprudencije na Corpus Christi Collegeu, a on se također koristio Bogišićevim radovima iako se s njim nije dopisivao). Obavijesti o sadržaju korespondencije između Bogišića, Mainea i Pollocka objavio sam u znatno obuhvatnijem radu u *Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu* 1995. godine,¹ ali dosad ona nije objelodanjena niti njezini pojedini dijelovi.

Valja napomenuti i da, po svoj prilici, Bogišićeva pisma Maineu i Pollocku nisu sačuvana.²

* * *

Henry Sumner Maine (1822.–1888.) je neposredno ili preko svojih sljednika snažno utjecao na uobličavanje moderne pravne misli u Engleskoj i Europi, pa je jedno od najznačajnijih imena u procesu oblikovanja modernih društvenih znanosti u 19. stoljeću. On je nastojao objasniti sličnosti između institucija *common law* i rimskog prava, koje su postojale unatoč razvoju u različitim vremenskim i nacionalnim okružjima. Hegelova filozofija povijesti, koja je razvoj ljudskog društva uspostavljala kao evoluciju složenog jedinstva svijeta, i Darwinova otkrića bili su ozračje u kojem je Maine nastojao istražiti osnovne smjerove pravnog razvoja, čime je postavio temelje disciplini povijesne jurisprudencije. Maineov interes napose je došao do izražaja u djelu *Ancient Law* (1861. — jednom od važnijih u razvoju modernih društvenih znanosti — u kojem je ponajviše problematizirao grčke i rimske pravne institucije, ali počesto i pravne institucije Hindusa, dok je u istraživanjima koja je proveo nakon toga obuhvatio i prava Bretonaca, Germana, Anglo-Saksonaca, Hebreja, Slavena. Maineov doticaj s Bogišićem u cijelosti je bio uvjetovan njegovim poredbenim interesom za razvoj slavenskih prava. Ona su ga zanimala poradi toga što je držao da su, zbog izdvojenosti od utjecaja sa strane, u njima ostale očuvane institucije za koje je on smatrao da preslikavaju prošlost razvoja pravnih institucija »arijskih« naroda, ali i zbog toga što ga je posebno zanimalo razvoj obitelji od primitivne rodbinske grupe preko različitih tipova obitelji

1 Dalibor Čepulo, Baltazar Bogišić i engleska škola povijesne i poredbene jurisprudencije (H. S. Maine, F. Pollock, P. Vinogradoff). *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 45, 1995, 3, 317–3487. Uvodni dio ovog prinosu izrađen je na temelju tog članka. Njegova znatno skraćena inačica objavljena je u časopisu Dubrovački horizonti, 27, 1996, 36, 51–62.

2 Na moju je zamolbu R. J. Crampton, arhivist oxfordskog St. Edmund Hall Collegea, pregledao Maineovu, Pollockovu i Vinogradoffljevu korespondenciju u Bodleian Library u Oxfordu, ali nije našao Bogišićeva pisma. Niti Christine Butler, arhivistica Corpus Christi Collegea, nije imala podatke o Bogišićevim pismima.

do moderne države, a Bogišić je posebnu pozornost posvećivao upravo pitanju kućnih zadruga.³

Maine se Bogišićevim radovima počeo koristiti i prije njihova kratkog dopisivanja. U članku »South Slavonians and Rajpoots« objavljenom u časopisu *Nineteenth Century* iz konca 1877. godine,⁴ obilato se poslužio nedugo prije prevedenim rezultatima Bogišićevih istraživanja o zadruzi, do kojih je došao preko njemačkih članaka⁵ gdje su bili prevedeni dijelovi Bogišićevih istraživanja iz *Zbornika sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*⁶ i preko brošure Fedora Demelića na francuskom u kojoj je dan pregled spomenutih istraživanja.⁷

Tri Maineova pisma Bogišiću otposlana u kratkom vremenskom razdoblju očito znače *ad hoc* znanstveni diskurs, ali i upućuju na to da je Maine poznao Bogišićevo djelo i potvrđuju iskreno Maineovo poštovanje prema njemu. Kratkotrajnost i prigodnična priroda pisama daje naslutiti da se Bogišić i Maine nisu osobno nikada sreli. *Ad hoc* karakter dopisivanja vjerojatno objašnjava i zašto ni jedan ni drugi od autora nisu raspravljali o problemima kodifikacije unatoč tome što je Maine već bio poznat i po kodifikatorskom radu u Indiji, a i prvo čitanje Bogišićeva nacrtu *Opšteg imovinskog zakonika* pred Državnim savjetom Crne Gore započelo je već od lipnja 1880. godine.

Zanimljivo je, međutim, da je dopisivanje s Bogišićem doista poslužilo Maineu za formuliranje Maineova prikaza istočnoeuropske kućne zadruge u drugom važnom Maineovu djelu, *Early Law and Custom* (1883.).⁸

3 O H. S. Maineu v. L. Neville Brown, *A Century of Comparative Law in England: 1869–1969*, *The American Journal of Comparative Law*, XIX(1971), 2, 232–254; W. Friedmann, *Legal Theory*, London, 1960, 164–170; H. C. Gutteridge, *Comparative Law*. Cambridge, 1949, 3, 27, 63; E. A. Hoebel, Henry Sumner Maine, u: D. L. Sills (ed.), *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, New York–London, 1968, vol IX, 530–532; F. Pollock, *The History of Comparative Jurisprudence*, *Journal of Society of Comparative Legislation*, 5 (1903), 74–89; L. Rosen, Introduction, u: H. S. Maine, *Ancient Law*, (reprint izdanje iz 1864) The University of Arizona Press, 1986; J. Stone, *Law and the Social Sciences in the Second Half Century*, Minneapolis, 1966, 4, 8, 119–141; K. Zweigert–H. Kötz, *Introduction to Comparative Law*, I. Oxford, 1987, 9, 57–58; P. Vinogradoff, *The Teaching of Sir Henry Maine* u: H. A. L. Fisher (ed.), *The Collected Papers of Paul Vinogradoff*, vol. II, Oxford 1928, 173–189.

4 H. S. Maine, *South Slavonians and Rajpoots*, *The Nineteenth Century*, vol. II, No. 10 (December 1877), 796–819. Taj je članak objavljen i na francuskom pod naslovom *De l'organisation juridique de la famille chez les Slaves du Sud et les Rajpoots*, *Revue generale de droit* (Paris) 1879. i u posebnoj brošuri (Paris, 1880).

5 Vjerojatno je riječ o dva članka V. Kluna, *Das Gewohnheitsrecht der Sudslaven u Ausland*, br. 50 i 51 iz 1874.

6 B. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena. Knjiga prva. Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog juga*, Zagreb, 1874.

7 F. Demelić, *Le droit coutumier des Slaves meridionaux d'après les recherches de M. Bogišić*, Paris, 1877. Ta brošura sadrži Demelićeve članke koji su 1876. izišli u brojevima 4–6 *Revue des législations anciennes et modernes*.

8 H. S. Maine, *Early Law and Custom. Chiefly Selected from Lectures Delivered at Oxford*, New Delhi, 1985 (reprint izdanja: Delhi, 1883)

Maineova djela su, dakako, bila poznata Bogišiću i nalaze se u Bogišićevoj biblioteci,⁹ a on sam je isticao da se Maine koristio njegovim radom pri izradi svog članka.¹⁰ No, čini se da se Bogišić, daleko najviše usmjeren na istraživanje slavenskih prava, u svojim radovima nije služio Maineovim rezultatima.

Drukčije je prirode bilo dopisivanje Baltazara Bogišića sa Sir Frederickom Pollockom. Frederick Pollock (1845.–1937.) bio je nasljednik Henryja S. Mainea na katedri poredbene jurisprudencije u Oxfordu (1883.–1903.), ali je — za razliku od Maineova širokog i izraženijeg sociološkog pristupa — u jezgri Pollockova rada stajala okrenutost istraživanju engleskog prava i snažniji interes za pravne pojave. No, i Pollock je zadržao složeno razmatranje pravnih pojava, koje je povezivao s društvenim okruženjem, a njegova istraživanja engleske pravne povijesti provedena u tom duhu i danas imaju svoju vrijednost. Pollock je bio značajan i u razvoju discipline poredbenog prava, u kojem je smjeru važna njegova dugogodišnja djelatnost u časopisu *Law Quarterly Review* (koji i danas izlazi), gdje je on bio jedan od utemeljitelja i prvi dugogodišnji urednik (1884.–1919.).¹¹

Jedno prijateljski intonirano Pollockovo pismo od 1. siječnja 1884. svjedoči da su se oni tada očito poznavali, ali nije jasno kada ni kojim povodom su se upoznali. Posve je moguće da je to bilo još 1880. prilikom Bogišićeva istraživačkog boravka u Londonu. U svakom slučaju, sačuvanih devet Pollockovih kraćih dopisa Bogišiću od 1884. do 1907. (pisama, poziva, razglednica, brzojava) svjedoči o povremenom i prijateljski intoniranom dopisivanju koje je pratilo njihovo osobno poznanstvo i povremeni susreti.¹² Znanstveni je interes u pismima skromnije iskazan, ali je Pollock marno pratio rezultate istraživanja B. Bogišića u radovima na francuskom i njemačkom jeziku te je u *Law Quarterly Review* objavljivao obavijesti ili kraće rasprave o njima.

Pollockov interes za Bogišićev pravno-povijesni istraživački rad proizlazio je ponajviše iz uvjerenja da se usporedbom s institutima slavenskih prava dađu objasniti neke institucije engleskog feudalnog prava. Više od toga Pollock je pokazivao interes za pozitivnopravni i poredbenopravni pristup pitanjima oko crnogorskog *Opšteg imovinskog zakonika*, čemu je posvećivao zamjetniju pozornost, i o čemu je englesku znanstvenu javnost obaviještavao u svom časopisu. No, taj Pollockov interes je do izražaja došao u radovima i kraćim osvrtima, a ne i u pismima dvojice istraživača; ona sadrže prijateljske poruke i šaljivu samoironiju, pozive na sastanke i večere, a tek se usputno pojavljuju skromniji

9 Usp. katalog knjiga *Bogišićeve zbirke u Cavtatu*.

10 Usp. Bogišićevu autobiografiju u *Spomenici Valtazara Bogišića*, Dubrovnik, 1940, 108.

11 Osnovne podatke o Fredericu Pollocku v. u predgovoru J. Pollocka u: M. DeWolfe Howe (ed.), *The Pollock-Holmes Letters, I*. Cambridge, 1942; Neville Brown, 235; Gutteridge, 27–28, 73; Zweigert—Kötz, 57–58.

12 Čepulo, 1995, 322 (bilj. 13), 332.

znanstveni komentari. Za razliku od Maineovih pisama, zanimljivost Pollockovih uglavnom se iscrpljuje u tome što upućuju na određenu prisnost dvojice istraživača i Pollockovo poštovanje prema Bogišićevu radu. Zbog toga smo od devet Pollockovih dopisa Bogišiću odabrali za objavljivanje tri pisma te Pollockovo pismo Mariji Bogišić–Pohl povodom Bogišićeve smrti.¹³

Bogišić je zasigurno dobro poznao Pollockov rad, o čemu svjedoče Pollockove knjige u Bogišićevoj knjižnici pa i sačuvane Bogišićeve bilješke iz 1907. o nekim Pollockovim radovima.¹⁴ Vjerojatno su različitost tematskih interesa pa i jezična zapreka bili razlogom zbog kojih se Bogišić nije referirao na Pollocka.

* * *

Bogišićevo dopisivanje s dvojicom engleskih znanstvenika — koje valja promatrati u opsežnijem okviru recepcije Bogišićeva rada u djelima dvojice autora, ali i u sklopu europskih intelektualnih kretanja onoga doba — upućuje na odrednice Bogišićeva istraživačkog rada koje su bile od posebnog značenja za zapadne istraživače. Određeni stupanj konvergentnosti tog odnosa ima i šire implikacije uzme li se u obzir Bogišićeva intelektualna ukorijenjenost u stavovima njemačke pravno-povijesne škole Friedricha von Savignya i činjenica da su engleski znanstvenici bili formirani u iskustvenoj i misaonoj tradiciji engleskog prava koja se razlikuje od odgovarajuće tradicije na Kontinentu. Svakako, valja uočiti i interes za Bogišića upravo među oxfordskim akademskim pravnicima. U tom smislu treba upozoriti i na činjenicu da je upravo Oxford, i to u doba dolaska i rada Henryja S. Mainea, bio začetkom slavistike u Engleskoj i da je jedan od prvih predavača i jedan od pionira slavistike u Engleskoj bio William R. Morfill, s kojim se Bogišić, premda nešto poslije, također dopisivao i na kojega je također utjecao. Možda je takvo ozračje, odnosno Morfill, neposredno moglo imati utjecaj i na Mainea u upoznavanju s Bogišićevim radom, ali je možda bilo i obrnuto.¹⁵

13 Obavijesti o Pollockovoj korespondenciji s Bogišićem v. u Čepulo, 1995, 332–338 (*passim*).

14 Usp. Katalog Bogišićeve knjižnice i Bogišićeve rukopisne zabilješke (O engleskim zakonima, Bogišićev arhiv u Cavtatu, XXXIV, 5; Historique d'une codification i naučni dnevnik, Bogišićev arhiv u Cavtatu, XIV, 16).

15 Valja spomenuti da je treći ciklus Morfillovih predavanja, održan 1883, bio naslovljen *Political Institutions and Laws of the Slavs*. Posve je moguće da je ta predavanja Morfill održao oslonjen na Bogišićeva istraživanja, kojih je rezultate nekoliko godina prije tih predavanja prikazao H. S. Maine. O tim pitanjima usp. Čepulo, 1995, 322, 325; V. Filipović. *Englesko-hrvatske književne veze*, Zagreb, 1972, 172–92; T. Maštrović. Bogišićeva korespondencija s W. Ra. Morfillom, *Zadarska revija*, 23, 1974, 3–4, 282–285.

PISMA HENRYJA S. MAINEA BALTAZARU BOGIŠIĆU

Spa Belgique, Sep. 4. 1880

My dear Sir,

I feel the greatest regret at being absent from London when you are visiting it. There are few persons in whose enquiries and results I feel a livelier intellect than in yours, and it would give me very sincere pleasure to make your personal acquaintance. Unfortunately, I am travelling for the health of my wife and my son, both of whom have been ill, and I do not expect to return to England before October 1st at the earliest. But if I take the route of Paris in coming back, I will certainly call on you in the Rue des Saints Peres.

Allow me to repeat that I have read all your writing which I find translated into French or German with the highest appreciation of their value.

As you refer to an article of mine written in English I am answering you in my own language.

Believe me

with the greatest consideration

most truly yours

H. S. Maine

27 Cornwall Gardens, London Oct. 11, 1880

My dear Professor Bogišić,

I have in the first place to offer you my apologies for not having made you a visit at the house in Paris of which you gave me the address. My wife's health detained at Spa longer than I expected and in the end it became necessary for me to return to England by the most direct route. I did not therefore pass through Paris and this to my great regret. I have again missed an opportunity of seeing and conversing with a scholar in whose researches I am so deeply interested.

From my ignorance of Slavonic languages I am unfortunately unable to read any of your writings except such parts of them as are translated into French and German. This must be my excuse for attempting to put you to the trouble of answering a few questions as to the Patria Potestas of the Slavonians.

I have always heard that the Power of like the father or grandfather, if he be alive, is exceedingly strong and absolute both among the North and South Slavonians. May I ask you whether your own researches confirm this? I understand you to have found that when families are *separate* each household is governed by its elder member among the South Slavonians. May I enquire

whether, when a number of families live together in a community, this Patriae Potestas survives or is it absorbed wholly or partially by the authority of the chief of the community?

Again, when a father and mother die without sons does any part of the inheritance go to the children of daughters, sisters, or other female relatives? I have understood you to say that women are provided for by marriage-portions and that neither they nor their descendants have any share in an inheritance property so called. If so, this would be a strong resemblance in the Slavonian family to the ancient Roman (or »agnatic«) family.

I should also be greatly obliged to you if you could give me any information about the introduction of children into Slavonic families from without, by adoption or any similar process.

I write to you again in English, as nobody can be sure that he states his questions with precision unless he expresses himself in his own language. I fear I could not understand a letter in yours and therefore I must beg you to write to me as before in French.

I am, my dear Professor Bogišić,
with the highest regard

very sincerely yours

H. S. Maine

Oct. 22, 1880 Master's LodgeTrinity Hall
Cambridge

My dear Professor Bogišić,

I have received here the letter which you were kind enough to write for my information on the 17th and I am very sincerely obliged to you for it. It has thrown the greatest light on some points on which I had much doubt. My object in writing to you was to obtain, if possible, further illustration of the strong resemblances which appear to exist between South Slavonian law and the Hindu law to which I am paying much attention.

Although according to the letter of the ancient Hindu law-books, the Patria Potestas is as strict as that of the Romans, yet *de facto* it is very like that potestas parentium which you describe to me. The mother is often the most powerful person in the household and in some parts of India she has the usufruct of the family property for life after her husband's death. Again in many Indian provinces the father cannot alienate or divide the family property without the consent of his sons, and he is sometimes deposed because he is incapable. I observe many other points of *de facto* resemblance, e. g. the husband of a sole daughter comes to live with her father and mother.

I cannot help suspecting that in most ancient societies the *Patria Potestas* was once less strict than is commonly supposed and that its strictness among the Romans and Hindus comes from its having been defined by express law at a specially early time, when the legislator would confine his attention to some broad characteristic.

I have again to thank you for your courtesy in answering in my letter and also for your permission to write to you in English

Believe me

Most sincerely yours

H. S. Maine

PISMA SIR FREDERICKA POLLOCKA BALTAZARU BOGIŠIĆU

Hotel St. Romain
rue St. Rock
3. Oct. 1892.

Mon cher confrere,

Seriez-vous par hasard a Paris? Nous y sommes, ma femme, ma fille et moi, jusqu'a dimanche prochain.

Quelle perte que la mort de Renan! — encore je reviens des obseques du docteur Queneau de Mussy, ami de ma famille depuis longtemps. Donc ce n'est pas sans amertume que nous goutons cette fois la coupe des plaisirs a Paris. Les dieux exigent leur rancon meme pour les amities humaines.

Connaissez-vous une chose qui s'appelle *Volksfriede* chez les auteurs allemande, et encore *Volkstrene* et d'autres *Volks*-? Je crois avoir constate que, pour le droit anglo-saxon du moins, c'est de la fantaisie pure.

Votre tout devoue

F. Pollock

2. Nov. 1904.

13, Old Square,
Lincoln's Inn W. L.
London

Cher confrere,

Je vous envoie, au codificateur qui a su ne pas briser avec l'histoire, un petit volume des conferences que j'ai faites en Amerique l'annee passee. Mon but a ete de faire valoir la continuite de certains principes dans le long deve-

loppement de notre droit commun. L'aperçu est tres sommaire, comme l'exigeaient les conditions de ma tournée dans les ecoles de droit americaines. Mais je crois qu'il ne fausse pas l'histoire.

Encore j'y ajoute, puisque'elle vient de paraître, une brochure sur la doctrine politique de Locke: lecture en a ete faite a une seance de l'Academie britannique pendant que nous fetions le Code Civil a Paris. Ce qui m'a surtout frappe, en relisant — pour la 3me ou 4me fois — l'Essai de Locke, c'est son excellence comme polemique. Pour nous, il y a bien de lacunes et de choses discutables dans ce systeme. Pour les adversaires ultra-royalistes de Locke, la retraite est tres savamment complie.

Votre bien devoue

F. Pollock

TELEGRAMS, POLLOCK, GRAYSHOTT HIND HEAD CORPSE
HASLEMERE
SURREY

chemin de fer 4 aout 1907
South Western
Gare de Waterloo
a Londres, main line

Monsieur et cher confrere,

Je recois votre lettre a la campagne ou nous cultivons notre jardin depuis huit jours. Vous pouviez eviter un jour de delai en demandant l'adresse a la bonne tres intelligente qui garde la maison a Londres. L'avis formidable est la tout simplement pour empecher les facteurs, commissionnaires etc. de sonner, a moins qu'on ne doive attendre une reponse.

Maintenant nous sommes un peu occupes dans le courant de la semaine qui commence: tournée de trois jours en auto, pelerinage de Stratford-on-Avon (nous vieillissons sans avoir vu la ville de Shakespeare): je quitte l'auto a Oxford pour faire une conference (University extension: l'assistance est surtout de precepteurs scolaires des deux sexes: je vais comparer les theories de Hobbes et de Locke sur le contrat social, avec un petit mot pour Jean-Jacques Rousseau, un Hobbes a rebours a l'esprit plus fin).

Samedi le 10 nous serons de retour ici: je vous propose donc de venir passer le week-end chez nous. Vous pouvez partir de Londres-Waterloo samedi a 2 4, 4 12 ou 5 h. On vous prendra a Haslemere (indiquer le train que vous avez choisi, pas plus tard que le courrier partant de Londres, 6h vendredi soir). Nous vous ferons voir un morceau de paysage tres anglais qui n'est pas encore gate??, bien que nous nous trouvions, a l'heure qu'il est, presque dans une banlieue, apres avoir fait notre jardin dans un desert il y a vingt ans et

tant. Vous verrez des amis passablement cosmopolites. Egerton Castle est de nos voisins pour le moment: je le crois le seul homme de lettres anglais qui faite autorite dans le monde des joueurs d'épée *con brevetto di maestro di scherma* — ausi fait-il de predilection, comme romanier, des scenes de cape sur la grande route de Portsmouth a 40 milles anglaises (soit 64 k.) de Londres. On passe par Guildford et Godalmiz, petites villes qui eurent deja leur place au Domesday Book (anno 1086) et qui ne manquent pas, Guildford surtout d'être pittoresques. Baedeker vous en dira plus long.

Dans le cas que vous ne serrez pas libre le 10, venez demain en telegraphiant. C'est un jour de fete, mais apres 9 ou 10 h. du matin les trains ordinaires ne sont nullement encombrés.

Après, je vais revoir mes amis du barreau americain sous pretexte d'un congres juridique et international a Portland, Maine. Venez donc sans faute ou samedi ou demain, et agreez en attendant nos meilleures solutions.

F. Pollock

**PISMO SIR FREDERICKA POLLOCKA BOGIŠIĆEVOJ SESTRI
MARIJI BOGIŠIĆ-POHL**

21 Hyde Park Plane
W. London
2. Nov. 1908.

Madame,

Je suis bien des amis de votre frere le Dr Valtasar Bogišić qui deplorent vivement sa perte.

Cette connaissance datait de plus de vingt ans: je crois qu'elle a commence vers 1885. Nous nous sommes revus de temps en temps, plusieurs fois a Paris, deux fois en Angleterre. Dans l'ete de 1907 votre frere a passe quelques jours a ma maisonnette de campagne. Dans une promenade il me confia son projet d'un recueil compare de proverbes populaires. Il avait l'esprit trop scientifique pour envisager ce recueil comme definitif: il voulait plutot un cadre — modele susceptible de se remplir selon l'accroissement de la matiere dans l'avenir. Sur mon approbation de ce projet, il m'a fait l'honneur de dire que je l'avais mieux compris que d'autres savants auxquels il l'eut communique. Je ne saurais dire s'il y a eu des commencement d'execution.

Mon ignorance des langues slaves a borne ma connaissance des travaux de votre frere a ce que j'ai pu lire dans des traductions ou comptes rendus. En revanche, nous avons beacoup cause (en francais naturellement), et je peux dire avec assurance que jamais je n'ai connu de savant a l'esprit plus

detache ou plus cosmopolite. Avec cela, une erudition tres etendue et tres solide, et une bonne humeur intarissable.

Je vous crois, Madame, mieux instruite que moi sur ses emplois publics comme profeseur a Odessa, ministre de justice en Montenegro etc. Toutefois je ferai mon mieux pour vous etre utile dans la mesure de mes moyens, si vous auriez encore quelque chose a me demander.

Veillez agreer, Madame, l'assurance de ma consideration bien respectueuse.

F. Pollock

(Inutile, par exemple, de vous apprendre que le »Code general des biens« du Montenegro est une oeuvre magistrale.)